

Plodnost a vzdělání

Fertility and education

Bohdana Holá

Abstract: Education is one of the most important individual characteristics as it influences individual behaviour in various spheres. Reproductive behaviour should not be an exceptionate one. It could be hypothetically presumed, that tertiary educated women would start their reproduction and maternal life later and would plan their reproduction more carefully and correspondingly with their career and having in mind better chances for their child than those who have for example just the primary education. It is also presumable that higher education level would be connected with decreasing average number of children, there would be differences in the timing of the following births, and transition changes occurring in nineties and in the new millennium would affect different education groups differently.

Unfortunately there is no information on educational structure of the population of the Czech Republic annually available in the demographic statistics. It is therefore necessary to use additional official data sources to deal with some hypotheses about differential fertility. This paper tries to establish some basics for further examination of the phenomena.

Key words: fertility, education, fertility differentiation, social determinants of the fertility

Úvod

Lidský kapitál velmi úzce souvisí s úhrnem potenciálu individuů uspět např. na trhu práce. Tento potenciál jednotlivce uspět je dán celou řadou předpokladů. Některé jsou vnitřní a jedinci dané, některé jsou dány působením okolí nebo výchozími podmínkami, kterým byl jedinec vystaven v době svého dětství, dospívání i předchozího angažmá na trhu práce. Nejvyšší vzdělání jednotlivce je podle celé řady studií faktorem, který velmi výrazně ovlivňuje uplatnění na trhu práce, sociální statut jednotlivce i jeho životní styl. Navíc vyšší vzdělání rodičů je předznamenává i vyšší vzdělanostní úroveň dětí.

Reprodukce v názvu konference je používána v širokém významu, nikoliv pouze ve své biologické či demografické podobě.

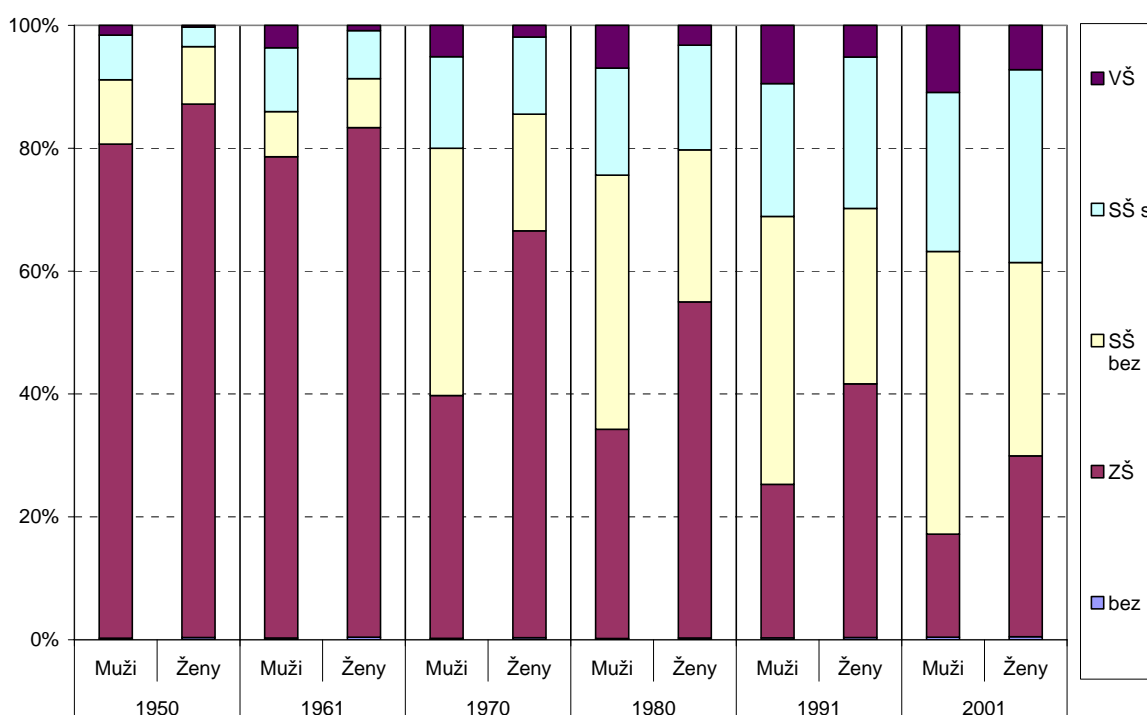
Přesto stojí za to se v souvislosti s lidským kapitálem vrátit k užšímu – demografickému významu slova reprodukce a pokusit se zamyslet nad tím, jak spolu souvisí vzdělání jakožto jeden ze základních faktorů ovlivňujících potenciál jednotlivce uspět na trhu práce a rození dětí jakožto projev reprodukce populace.

V demografické statistice se u narozených dětí se mimo jiné sleduje nejvyšší dosažené vzdělání matky a u dětí narozených v manželství i nejvyšší dosažené vzdělání otce, a to v členění 1-základní vzdělání, 2-středoškolské bez maturity, 3-středoškolské s maturitou, 4-vysokoškolské. Z jednoduše dostupných a konzistentních údajů můžeme např. zkoumat struktury narozených podle vzdělání matky a otce a porovnávat tyto struktury v čase, za manželské či mimomanželské děti nebo s vzdělanostní strukturou nevěst a ženichů, tak, jak to bylo provedeno např. v publikaci Život žen a mužů 2007 Analýza dat z publikace Zaostřeno

na ženy a muže. Tento postup nám však neumožňuje kalkulovat s postupnou změnou vzdělanostní struktury populace, zkoumat odlišné plodnostní poměry u různě vzdělaných matek, ani zkoumat, jak se vyvíjela plodnost různě vzdělaných v devadesátých letech dvacátého století a na počátku století dvacátého prvního.

Vzdělanostní struktura populace ve statistice

K takovým analýzám potřebujeme jako podklad pro výpočty strukturu populace žen podle nejvyššího dosaženého vzdělání. Takový údaj v demografické statistice pravidelně k dispozici není, protože vzdělanostní struktura populace se na rozdíl od např. struktury podle rodinného stavu neprovádí. Údaj o vzdělanostní struktuře populace ČR se v demografické statistice vyskytuje každých deset let ve sčítání lidu. Vzhledem k dynamice nárůstu vzdělanosti v české populaci je tento údaj z roku 2001, potažmo 1991 již značně zastaralý a nelze použít pro analýzu demografických dat.

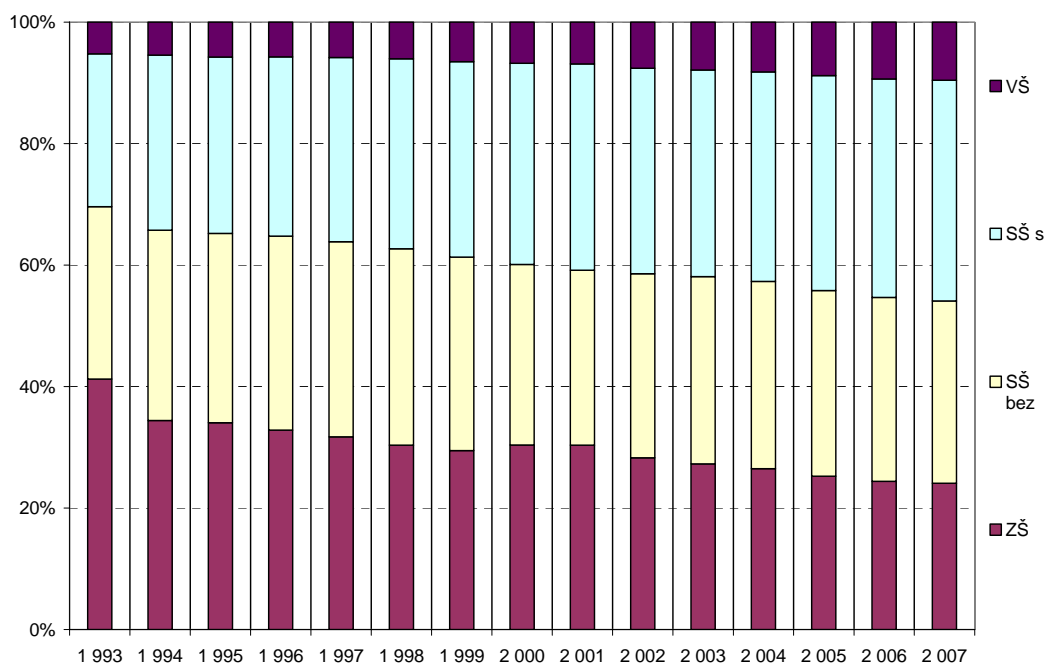


Obr.1: Vzdělanostní struktura populace ČR při Sčítání 1950-2001

Kde však takový údaj vzít? V zemích používajících soustavy vzájemně provázané registry pro statistické účely je možné vzdělanostní strukturu populace mít k dispozici k jakémukoli okamžiku přímo z registrů. V ČR by teoreticky v daleké budoucnosti mělo být možné zkombinovat údaje z populačního registru s údaji s matriky studentů a posledního Sčítání a aktualizovat vzdělanostní strukturu populace na základě informací z matriky studentů o úspěšných absolventech jednotlivých typů škol. Jestli však tento způsob bude fakticky průchodný závisí především na legislativě a potažmo na vůli české politické scény poskytnout statistikům široký přístup do registrů v rámci redukce zátěže respondentů a zefektivnění sběru a zpracování informací nebo zda nadále zůstane při opatrném systému obstrukcí efektivní využití administrativních dat pro statistické účely v podstatě znemožňujícím.

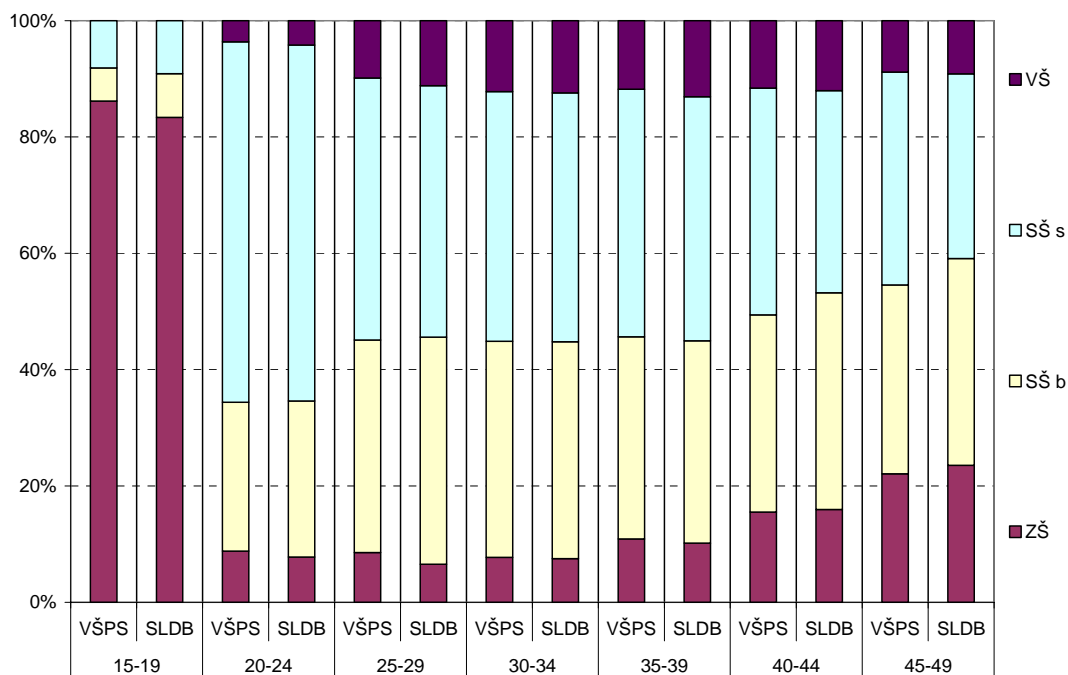
Pokud není k dispozici administrativní zdroj dat, je třeba si vypomoci, pokud to jde, výběrovým šetřením. Je však třeba mít na paměti limity výběrového šetření. To je především

detail struktury a kvalita sebrané informace ve vazbě na velikost vzorku. Největším vzorkem disponuje v ČR Výběrové šetření pracovních sil, kterého se každoročně účastní cca 25 tisíc domácností. Pro srovnání je na dalším obrázku možné vidět vývoj vzdělanostní struktury ženské části populace podle výběrového šetření pracovních sil.



Obr. 2: Vzdělanostní struktura ženské části populace podle VŠPS 1993-2007

Přesto však např. při přehledu o vzdělanostní struktuře obyvatelstva není možné používat detailnější informace než jsou informace za pětileté věkové skupiny. Následující graf srovnává vzdělanostní strukturu žen v pětiletých věkových skupinách podle VŠPS a SLDB v roce 2001:



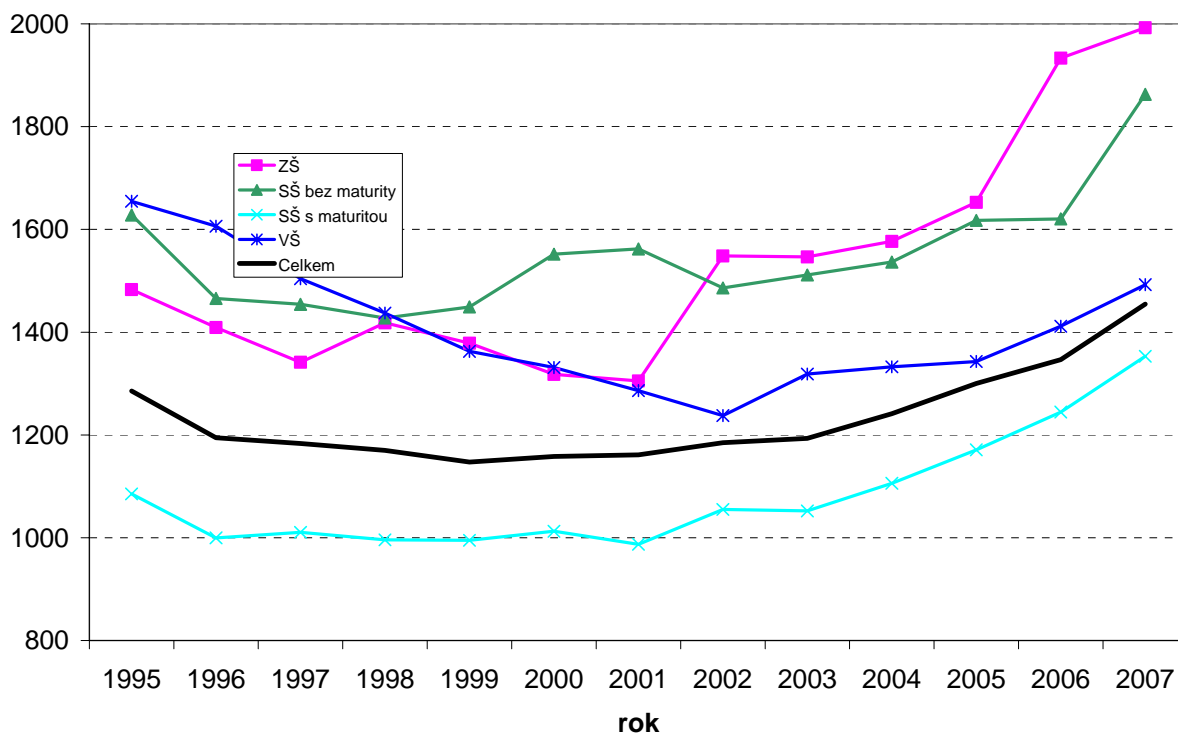
Obr. 3 Porovnání vzdělanostní struktury žen podle pětiletých věku ve VŠPS a SLDB 2001

Lze říci, že struktura ve Sčítání a VŠPS je u žen v reprodukčním věku podobná, takže výběrové šetření by mělo být pro účely výpočtů diferenční plodnosti použitelným zdrojem dat o struktuře populace žen podle nejvyššího dosaženého vzdělání.

Plodnosti podle vzdělání

Výpočet plodností podle věku je matematicky velmi jednoduchý. Počet dětí narozených matkám v příslušné věkové skupině s příslušnou úrovní vzdělání vydělíme počtem žen v příslušné věkové skupině a s příslušnou úrovní vzdělání.

Poněkud problematictější je interpretace dosažených výsledků. Souhrnným ukazatelem úrovně plodnosti je ukazatel úhrnné plodnosti, který lze čistě matematicky vypočítat součtem specifických diferenčních plodností a vynásobit 5 (délka věkových skupin). Z věcného hlediska je konstrukce ukazatele úhrnné plodnosti podle vzdělání poněkud problematická, protože zvláště v některých věkových skupinách je značný podíl žen, které ještě studují.:

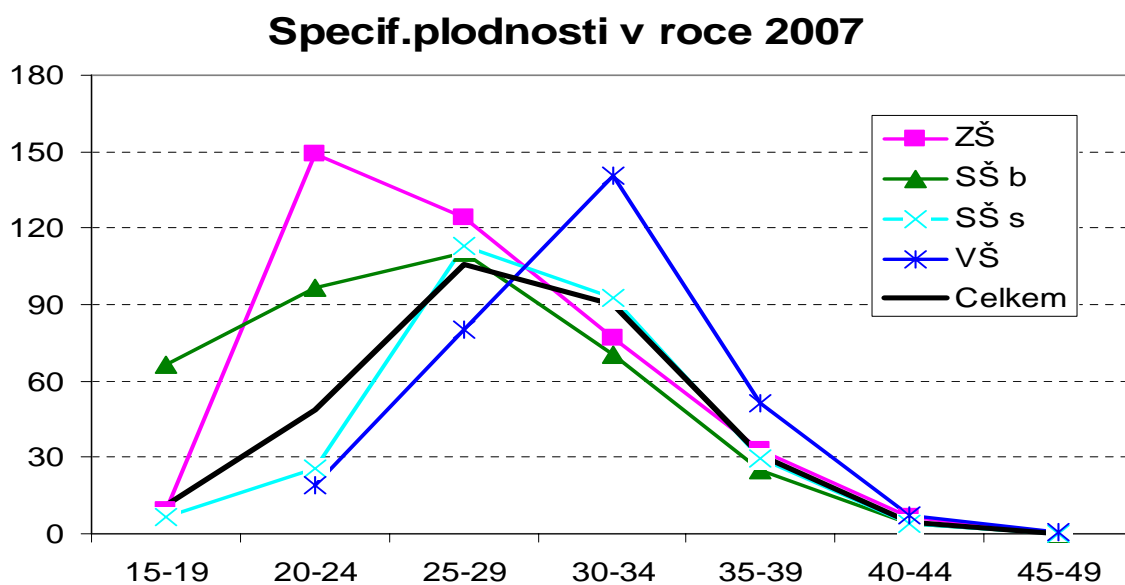
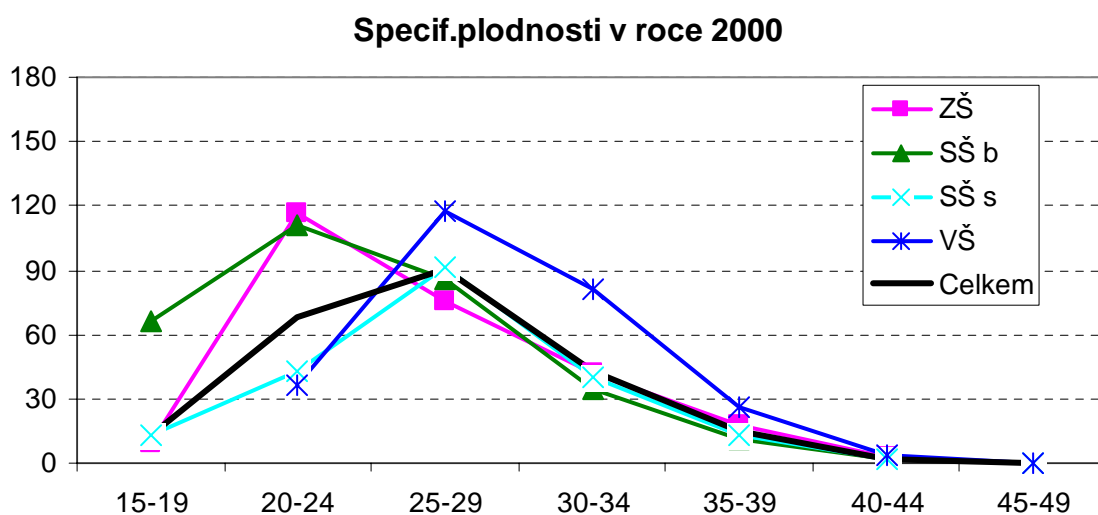
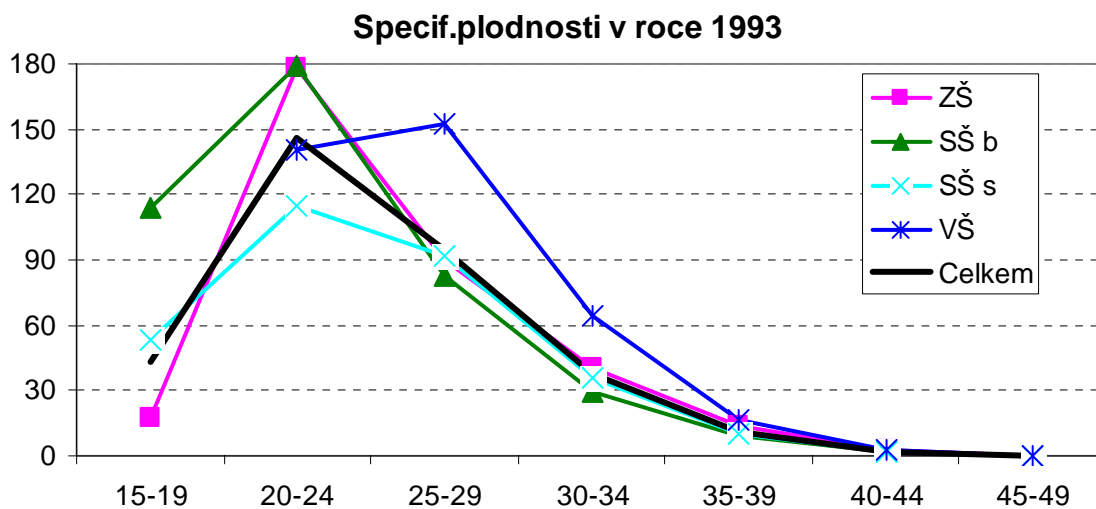


Obr. 4 Vývoj úhrnných plodností podle vzdělání matky 1993-2007

Na první pohled zarazí podstatně vyšší úhrnná plodnost vysokoškolaček než středoškolaček s maturitou.

Je rozhodně zajímavé podívat se na fenomén více zblízka, tj. na vývoj ve specifických plodnostech.

Na následující straně je možné na třech reprezentantech – v letech 1993, 2000 a 2007 vidět specifické plodnosti podle vzdělání a jejich vývoj v čase.



Obr. 5: Specifické plodnosti podle vzdělání v letech 1993, 2000 a 2007

Lze říci, že trendy vývoje specifických plodností jsou logické a odpovídají vývoji situace bez ohledu na vzdělání. Vrchol plodnosti vysokoškolaček je ve většině let ve vyšší věkové skupině než vrchol plodnosti jakékoli ze skupin žen s nižším nejvyšším dosaženým vzděláním. Při posunu vrcholu plodnosti do vyšších věků nejdříve reagují vysokoškolačky, u středoškolaček s maturitou k posunu vrcholu plodnosti do vyšší věkové kategorie dochází s ročním až dvouletým zpožděním, u žen s nižším vzděláním dochází k posunům modu podstatně volněji.

I koncentrace plodnosti do jedné věkové skupiny – tak výrazná u vysokoškolaček je logicky odůvodnitelná menším počtem let na reprodukci způsobeným delším studiem.

Jediným problémem zůstává výrazně vyšší specifická plodnost vysokoškolaček než středoškolaček s maturitou takřka ve všech vyšších věkových skupinách, což se odráží i v souhrnném ukazateli úhrnné plodnosti. Hodnoty úhrnného ukazatele jsou v rozporu s ukazateli konečné plodnosti konstruované na základě Sčítání i s ukazateli o počtu závislých dětí v domácnostech podle Vzdělání z Výběrového šetření pracovních sil.

Při vyloučení chyby při zpracování údajů se jako jediné možné vysvětlení zdá být již výše zmíněný vysoký podíl středoškolaček s maturitou, které si vysokou školu teprve dodělávají a i když mají nejvyšší dokončené vzdělání středoškolské s maturitou, nakonec zakotví mezi vysokoškolačkami.

Fenomén je třeba dále rozebrat a zavést nějakou metodu očištění o vliv zvyšování nejvyššího dosaženého vzdělání, aby bylo možné zjistit, zda je vůbec možné takto data kombinovat.

Závěr

Kombinace více zdrojů dat je vždy poměrně problematická a citlivá záležitost. Jak je vidět z analýzy plodnostního chování žen podle vzdělání, může kombinace různých zdrojů přinést překvapivé výsledky, které jsou v rozporu s příbuznými daty z jiných zdrojů. Lze však říci, že pokud hovoříme o trendech, je použití této metody akceptovatelné. Je však třeba navázat podrobnější studií příčin existence rozporuplných informací o reprodukčním chování žen v závislosti na vzdělání.

Literatura

ČSÚ: Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu, 2003

ČSÚ: Život žen a mužů Analýza dat z publikace Zaostřeno na ženy a muže 2007, 2007

ČSÚ: Trh práce v ČR 1993 až 2007, 2008

Šalamounová P., Nývlt O.: Mimomanželská plodnost – současné trendy v Evropě a České republice; Životní cyklus Sociologické a demografické perspektivy, Sociologický ústav AV ČR; s. 118-140 (132)

Šalamounová P., Nývlt O.: Bezdětné ženy v České republice podle výsledků Sčítání 1991 a 2001; Slovenská štatistika a demografia 2/2005; s.56-67